

DODIRI HRVATSKOG I SRPSKOG TEATRA I DRAME

PRILOG PROUČAVANJU MEĐUSOBNIH HRVATSKO-SRPSKIH TEATARSKIH VEZA U XIX STOLEĆU

Raško V. Jovanović

Teatarske veze između Hrvata i Srba u prošlosti, naročito tokom XIX veka, ponikle spontano, iz obostranih potreba, bile su veoma intenzivne i dolazile su do izražaja na različitim područjima, i to u oba smera. Ta plodonosna saradnja, katkad intenzivnija, katkad slabija, sve zavisno od različitih, pretežno političkih okolnosti, doprinosila je, dakako, boljem međusobnom upoznavanju, ali je imala i izrazito kulturno i društveno značenje. I to u dvostrukom smislu: ostavljala je duboke tragove u teatarskom životu sredina, odnosno centara u kojima je dolazilo do scenskih susreta, bez obzira na to da li su bila u pitanju gostovanja pojedinaca i ansambala ili pak povremeni — duži ili kraći — angažmani pojedinih umetnika, reditelja i glumaca, kao i bez obzira na to da li je reč o repertoarskim potezima koji su ovoj ili onoj sredini predstavljali dela određenih pisaca; svi ti dodiri, slučajni ili organizovani, ostavljali su tragove i u stvaralaštvima samih umetnika, ne samo u smislu stimulativnog dejstva već i u pogledu širenja njihovih saznanja i iskustava.

Nije potrebno posebno isticati koliko su pozorišne veze bile dragocene u prošlosti, s obzirom na nepostojanje razvijenih međusobnih komunikacija, zbog nepostojanja medijuma koji su tekovine ovog našeg veka, dakle u uslovima nepostojanja radija i televizije. Danas brojni auditori-

jum samo jednim pritiskom na tastaturi radio ili televizijskog prijenjnika može čuti i videti jednog ili više zagrebačkih glumaca — i obratno, i to u obično dobro odabranim ulogama, pa još i u boji, što se u XIX stoleću nije moglo ni zamisliti. Zato su međusobna pozorišna gostovanja bila svojevrsni praznici upoznavanja vodećih umetnika u probranom repertoaru i kulturni događaji prvoga reda. Ali, ako nisu obezbeđivali masovnost u današnjem smislu, oni su donosili neposrednost pri susretima na sceni i van nje, dakle ono što je i danas nedostignuta prednost teatra u odnosu na radio, film i televiziju. I zato je dnevna i periodična štampa pomno pratila teatarske susrete hrvatskih i srpskih umetnika, bilo u Zagrebu bilo u Beogradu, tako da je danas moguće rekonstruisati prilično vernu sliku o umetničkim rezultatima gostovanja ili angažmana pojedinaca, kao i gostovanja čitavih ansambala. Isto tako moguće je naslutiti i šire, društveno dejstvo takvih dodira.

Nasuprot današnjoj praksi, kada se uglavnom izmenjuju čitavi ansambli — dramski, operski i baletski, u XIX stoleću više su gostovali glumci-pojedinci. To je prouzrokovano kako objektivnim društvenim okolnostima, tako i činjenicom da tada nije postojao tzv. rediteljski teatar, pa su se glumci lakše mogli »uklapati« u mizanscenski pretežno stereotipno rešene predstave klasičnih i suvremenih dela. Danas su gostovanja pojedinih dramskih umetnika u drugim teatrima tako reći retkost, i to je nesumnjiva šteta, ali i neminovna posledica savremenih teatarskih stremljenja. S druge strane, u XIX stoleću nije bilo moguće razmenjivati čitave ansamble uglavnom zbog postojanja državnih granica, ali i iz finansijskih razloga. Zato su gostovanja umetnika-pojedinaca ili njihova povremena delovanja u Beogradu, Zagrebu ili drugim mestima imala još veći kulturni značaj.

Kretanja umetnika-pojedinaca uticala su, mada skromno, i na kreiranje pozorišnih repertoara. Uopšte, ako se analiziraju teatarske veze između Hrvata i Srba u XIX veku, mora se konstatovati kako su one bile znatno obimnije i intenzivnije na području glume i režije negoli kada se radilo o kreiranju repertoara. Bez obzira na to što je jedan od prvih dogovora između Zagreba, Novog Sada i Beograda bio upravo u domenu repertoara, u XIX stoleću izostalo je šire predstavljanje nacionalnih dramskih literatura. Do intenziviranja međusobnog upoznavanja na tom području doći će u trenutku kada su i književni dodiri postali češći i sadržajni, a to će reći tek početkom ovog stoleća. Pa ipak, saradnja u kreiranju repertoarske politike postojala je ako ne na upoznavanju sa delima

vlastitih književnosti, onda bar kada je trebalo razmenjivati prevode stranih dramskih dela. Naravno, do te saradnje dolazilo je spontano, a ne sistematski: od potrebe do potrebe preuzimali bi se prevodi pojedinih tadašnjih »bestselera«, ekavizirali, odnosno ijekavizirali i — prikazivali. Takav vid saradnje, samo se po sebi razume, zadovoljavao je više profesionalne potrebe samih pozorišta i zato je i imao znatno manje kulturne odjeke. Ali i takva praksa samo je potvrđivala uverenje o zajedništvu i ukazivala na potrebu što boljeg međusobnog upoznavanja.

Tako je u srpsko-hrvatskim teatarskim vezama tokom XIX stoleća, obimnijim kada je reč o manifestacijama na sceni, a znatno skromnijim, često i slučajnim, kada je u pitanju repertoar, potvrđena ona Šekspirova maksima: »Glumci su ogledalo i skraćena hronika veka.« Putevima te hronike u XIX veku kreću se naše izlaganje, bez pretenzija da rasvetli sve pojedinosti, jer bi to, zapravo, bilo nemoguće. Kako zbog brojnih hrvatsko-srpskih teatarskih dodira, tako i zbog još brojnijih kritičarskih odjeka i, uopšte, zbog znatnih reagovanja celokupne kulturne javnosti na međusobna gostovanja u našim teatrima.

1.

Čini se da su teatarske veze između Srba i Hrvata istražene više u smeru Zagreb—Beograd, negoli obratno. Zaista, radovi dvojice Batušića, dr Slavka i dr Nikole, obuhvatili su sve značajnije događaje na relaciji pozorišnih veza između ovih teatarskih centara. Ako je dr Slavko Batušić u značajnoj studiji *Gostovanja Narodnog pozorišta u Zagrebu*, objavljenoj u Zborniku *Jedan vek Narodnog pozorišta u Beogradu, 1868—1968*, obradio sva gostovanja beogradskog ansambla i reagovanja zagrebačke pozorišne kritike na njih, onda je dr Nikola Batušić u svojoj raspravi *Pojedinačina gostovanja članova Drame Narodnog pozorišta na pozornici Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu* upotpunio prikaz beogradsko-zagrebačkih teatarskih veza. Takođe ne treba zaboraviti ni studiju dr Slavka Batušića *Toša Jovanović u Zagrebu* (ta je studija objavljena, kao i studija dr Nikole Batušića, u časopisu *Scena*, br. 6 za 1968. godinu). Ako se svi ti radovi imaju na umu, može se, bez opasnosti da će se pogrešiti, zaključiti kako su teatarske veze u smeru Beograd—Zagreb zaista istražene, i to vrlo temeljito.

Obratni smer teatarskih veza, tj. smer Zagreb—Beograd, znatno manje je istražen. Pre svega, ne postoji studija koja bi iscrpno obrađivala sva gostovanja hrvatskih pozorišnih umetnika u Beogradu. Istini za volju, ima nekoliko radova koji parcijalno obrađuju ili dodiruju tu temu, ali to je nedovoljno. Dalje, pred srpskom teatrologijom stoji zadatak izučavanja delovanja pojedinih hrvatskih pozorišnih umetnika koji su izvesno vreme proveli u angažmanu u Beogradu. Pored Andrije Fijana, čija je delatnost u Beogradu obrađena, treba proučiti delatnost Adama Mandrovića, kome je pripala čast da izgovori prve reči u novosagrađenoj zgradi Narodnog pozorišta u Beogradu, prilikom otvorenja, godine 1896. Kako je poznato, i pre toga Mandrović je delovao kao član beogradskog ansambla, te je srpsku kulturu zadužio upravo inaugurisanjem realističkog glumačkog stila u pozorištu. Pored njega, čitav niz hrvatskih pozorišnih umetnika gostovao je s uspehom u Beogradu. To su, pored ostalih, ugledni dramski umetnici: Marija Perisova, Josip Plemenčić, Đorđina Sobjeska, Anka Frasinelova, Paulina Grbićeva, Ivana Sajević, Dragutin Frojdenrajh, Nikola Milan, Marija Ružička Stroci, Andrija Fijan, Teodor Barbarić i dr. Treba posebno istaći kako je Marija Perisova gostovala u Beogradu 1871. i 1881. g. i tumačila, pored ostalog, Fedru. Marija Ružička Stroci gostovala je u Beogradu 1879. i 1886, pored ostalog i kao Dezdemona u *Otelu*, zatim kao tumač Sarduovih likova — Fedore i Dolore u *Otadžbini*. Ne treba zaboraviti da je i Adam Mandrović, nakon svojih angažmana u Beogradu, gostovao kao Viljem Tel, zatim kao Grga u Frojdenrajhovim *Graničarima* i kao Lazar u istoimenoj Cvetičevoj drami. Pre svoga angažmana u Beogradu (u sezoni 1894/95), Andrija Fijan gostovao je i proslavio se kao interpret velikih Šekspirovih likova: Romea, Hamleta i Otela. Bilo je i drugih gostovanja iz Zagreba. Ovde smo ukazali samo na najznačajnija, samo na ona koja su ostavila ponajviše traga u teatarskoj istoriji.

Ali, i pre osnivanja Narodnog pozorišta u Beogradu (1868), a u vreme kada je Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu bilo već formirano kao samostalna nacionalna institucija, bilo je teatarskih dodira između Zagreba i Beograda. To je, u prvom redu, gostovanje ansambla iz Zagreba pod vođstvom Adama Mandrovića u Beogradu, godine 1862. Zbog značaja tog gostovanja zadržaćemo se, u ovom izlaganju, malo više na toj manifestaciji uzajamnosti i bratstva, što je ciklus Mandrovićevih predstava u Beogradu zaista i bio.

No, pre nego ukažemo na najznačajnije kritičarske odjeke o gostovanju Hrvatskog narodnog kazališta iz Zagreba u Beogradu, godine 1862, neka nam bude dozvoljeno da navedemo stihove Dimitrije Demetra napisane upravo povodom te turneje zagrebačkih glumaca po Vojvodini i u Beogradu:

»A brat brata potpomogat treba:
Što nij' jedan, obadva su kadri,
Sjedinjenim silam radit valja,
Složno dakle Srbi i Hrvati!«

Za razliku od gostovanja u Vojvodini, koje je izazvalo i nesporazume, gostovanje HNK-a u Beogradu 1862. bilo je pravi trijumf.

Prvu predstavu trupa zagrebačkih glumaca priredila je 26. jula (datum su po starom kalendaru), u svečano ukrašenoj areni Velike pivare, koja se nalazila u današnjoj Ulici admiralu Geprata; bilo je to izvođenje tragedije u »pet akta« *Mejrima* Matije Bana. I pored nesređene situacije izazvane bombardovanjem i mnogih nerešenih pitanja iskrslih u iznenadnom srpsko-turskom sporu, gostovanje zagrebačkog Kazališta očekivalo se u Beogradu s velikim interesovanjem. Tako list *Vidovdan*, u broju od 28. jula 1862, piše:

»Radovali smo se od srca kad čusmo za delo od ljubavi i bratstva, što nam ga spremaše predstavjačko narodno društvo iz Zagreba. Čestito ovo društvo ne hte putujući po srpskoj zemlji s onu stranu Save proći mimo naš dragi Beograd a da nas ne usreći svojom bratimskom pohodom u ove dane strahovite proze od čekanja« — konstatuje anonimni recenzent tog lista za kojeg se sa sigurnošću može tvrditi da je Jovan Bošković. Evo kako on opisuje atmosferu u kojoj su zagrebački glumci izveli svoju predstavu:

»Beograd još je sve jednako ispod grla turskih topova, Beograd je sve jednako veliki vojnički stan; ali na glas da hrvatsko društvo predstavlja *Mejrimu*, ovo delo što pored nekih svojih mana ima i divnih krasota i što već tako davno ne beše na bini beogradskoj, — stekla se publika u takoj množini, da već beše skoro nemogućno opstati u dvorani. Publika beogradska, možemo slobodno reći narod srpski, jer ako ikad a ono danas doista oni koji su u Beogradu predstavnici su narodni, pokazao je time koliko poštuje i cení ovo valjano društvo a i koliko oseća bratske

ljubavi za Hrvate, — ali je i društvo sa svoje strane savršeno opravdalo ovakvo predusretanje.«

Gostovanje zagrebačkog pozorišnog ansambla izazvalo je u onda vrlo uznemirenom Beogradu pravu senzaciju. To gostovanje, samo za sebe, označavalo je nešto više od normalizacije kulturnih i društvenih prilika u životu grada: ono je davalo podstrek da se u sudbonosnom iščekivanju istorije istraje, da se turskom okupatoru nikako ne popušta. Takva borbeno atmosfera uslovljavala je i repertoar zagrebačke trupe. Posle uspešno izvedene *Mejtime* prikazana je Kernerova istorijska drama *Nikola Zrinjski ili Pad Sigeta* o junačkom otporu hrvatskih ratnika pred znatno moćnijom turskom silom. Dakle, nacionalno-romantičarski, istorijski repertoar.

Zbog velikog uspeha, zagrebačka je trupa morala produžiti gostovanje i prilagoditi repertoar tadašnjim prilikama. Tako su na repertoaru Kukuljevićeva tragedija *Poturica*, zatim komad *Vernost srpskih vojnika* (nešto prerađeno delo Demetra i Knera *Hrvatska vernost*, odnosno prerada komada *Jozef Hejdrih*, koji je početna osnova, a čiji je autor Kerner).

Možda je najlepši trenutak bratske uzajamnosti i simpatija izraženih prilikom ovog istorijskog gostovanja Hrvatskog narodnog kazališta u Beogradu nastupio onda kada su se zagrebački glumci našli na barikadi beogradskih licejaca. Bila je to svetkovina »kakvu do ovog dana nije doživio Beograd«, ističe *Vidovdan*. Naime, četa beogradskih licejaca, oduševljena nastupanjima zagrebačke trupe, pozvala je glumce za svoju barikadu, koja se verovatno nalazila negde na prilazima Kalemegdanu. Tu su beogradski studenti pozdravili goste iz Zagreba i zajedno se veselili sa njima. Toga dana, 13. avgusta 1862, susret je otpočeo u podne zdravicama i pozdravima da bi se završio razdraganom bratskom pesmom negde oko devet časova uveče. Tom prilikom zagrebački glumci obećali su studentima da će prikazati i Šilerova *Viljema Tela*, ali do ove predstave nije došlo, iz nepoznatih razloga.

Prilikom svog prvog gostovanja u Beogradu članovi Hrvatskog narodnog kazališta prikazali su još i istorijsku dramu Karla Obernjika *Đurađ Branković* i, kao oproštajnu predstavu, ponovo *Vernost srpskih vojnika*. Već u drugoj polovini meseca avgusta 1862. oni su svoju turneju nastavili gostovanjem u Zemunu.

Kako je bilo tada, prilikom prvog gostovanja Hrvatskog narodnog kazališta u Beogradu, tako je bilo i uvek potom, prilikom mnogobrojnih

susreta tokom proteklih više od sto i deset godina. U razdoblju do prvog svetskog rata, istina, u Beogradu će gostovati još samo zagrebačka Opera, godine 1911. To gostovanje izazvalo je pravu senzaciju i mnogo je doprinelo inicijativi da se i u Beogradu pristupi osnivanju stalnog operskog ansambla, do čega će i doći, godine 1919. Međutim, ako u čitavom tom periodu i nije bilo gostovanja najpoznatijih čitavih ansambala, iz poznatih razloga (gostovanja i razmenu nisu dozvoljavale austro-ugarske vlasti), ipak je bilo, kao što smo već ukazali, mnogobrojnih gostovanja najpoznatijih zagrebačkih umetnika u Beogradu i obratno. Ta gostovanja bila su živa spona između hrvatske i srpske kulture i značila su neverovatno mnogo za međusobno upoznavanje i zbližavanje.

2.

Ako bi se razmotrila pojedinačna gostovanja zagrebačkih glumaca na beogradskoj pozornici, onda se, bez ikakvog dvoumljenja, moraju, kao najznačajnija, izdvojiti ona što ih je realizovao Andrija Fijan, i to u nekoliko navrata: 1888, kada je od 12. do 31. marta sedam puta nastupio tumačeći uloge Kina (A. Dima, *Kin*), Rajfa (Mozer i Šentan, *Rat u miru*), Urijela Akostu (K. Kuckov, *Urijel Akosta*), Lorisu (V. Sardu, *Fedora*), Romea (Šekspir, *Romeo i Julija*), Nekljuževa (A. I. Paljm, *Naš prijatelj Nekljužev*) i Nemanju (M. Cvetić, *Nemanja*); 1891. igrao je Eseksa (H. Laube, *Graf Eseks*, Hamleta (Šekspir, *Hamlet*), Filipa Derbleja (Ž. One, *Ljubav i ponos*), Bolinbroka (E. Skrib, *Čaša vode*), da bi, prilikom trećeg gostovanja, 1894, ponovo nastupio kao Hamlet (na toj predstavi Ofeliju je igrala Ljerka Šramova), dok je potom tumačio Tomiljina (N. O. Rakšanjin, *Nastup*), Ipanova (V. Sardu, *Fedora*) i Konrada Bolca (G. Frajtag, *Novinari*).

Za svoga angažmana u beogradskom Narodnom pozorištu, u sezoni 1894/95, Fijan se ogledao kao glumac, reditelj i pedagog. Najpre je režirao Šekspirova *Koriolana*. Rediteljski debi Andrije Fijana u Narodnom pozorištu imao je pozitivne odjeke. Više je nego sigurno da je Fijan kao reditelj uneo u stil i u metode rada Narodnog pozorišta izvesne novine. Tom prilikom Fijan je i sam nastupio kao Koriolan, dok je Milka Grgurova igrala Volumniju, Ilija Stanojević Menenija Agripu.

Pored preuzimanja režije već uvežbanih komada — *Mletački trgovac* V. Šekspira, *Kućna kapica doktora Fausta* F. Hota, *Galeoto* H. Ečegaraja,

Admiral plave eskadre P. Fušea, *Otmica Sabinjanaka* F. i P. Šentana — Fijan je intenzivno i glumio. Igrao je Oca Rišara (Fabr, *Jovanka od Arka*), Don Manuela (Ečegaraj, *Galeoto*), Džona Binga (Fuše, *Admiral plave eskadre*), Tomiljina (Rakšanjin, *Nastup*), Filipa Derbleja (One, *Kovač*), Rislera (De Bornije, *Rolanova kći*), Bolinbroka (Skrib, *Čaša vode*), Otela (Šekspir, *Otelo*) i dr.

Od novih komada na sceni Narodnog pozorišta Fijan je najpre režirao delo *Snaha i svekrva* V. Aleksandrova, a potom dramu *Sin divljine* F. Halma i komediju *Madam San-Zen* V. Sardua i E. Moroa.

U nemogućnosti smo da ovom prilikom nabrojimo sve značajnije pojedinosti o delovanju Andrije Fijana u Beogradu. Bez obzira na kratko trajanje Fijanova angažmana u Beogradu — svega jedna sezona — ne može se poreći značaj delovanja ovog umetnika sa beogradskim pozorišnim ansamblom. Fijan je beogradskim glumcima primerom ukazao kako treba studiozno prilaziti i pripremati ulogu i demonstrirao je kako se treba disciplinovano odnositi prema scenskim zadacima.

Iako su veze Zagreba i Beograda na području teatra u XIX veku bile doista intenzivne, to se ne može reći i za prisustvo hrvatskih dramatičara na repertoaru najstarije beogradske pozorišne kuće. Naime, u toku XIX veka u Beogradu jedva da je prikazano desetak dela hrvatskih dramatičara, počev od Ivana Kukuljevića (*Poturica*), Frojdenrajha (*Graničari*, *Crna kraljica*), zatim više dela Okrugićevih, potom Bogovića (*Stjepan, posljednji kralj bosanski*) i na samom kraju stoleća doći će Gundulić sa *Dubravkom*, uz muziku Ivana Zajca. I to bi u domenu drame bilo gotovo sve, iako su tri naša pozorišna centra (Novi Sad, Zagreb i Beograd), kako smo već istakli, kao jedan od prvih dogovora imali — sporazum o saradnji i razmeni dramskih tekstova. Ali, taj se sporazum najčešće primenjivao kada se radilo o prevodima.

Hrvatski dramski repertoar prodreće definitivno na beogradsku scenu tek u prvoj deceniji XX stoleća — delima Vojnovića, Begovića, Tucića, Milčinovićeve i dr., da bi u razdoblju između dva rata i, naročito, posle oslobođenja, došlo tako reći do paralelnog pripremanja premijera pojedinih dela savremenih hrvatskih dramatičara. To se osobito odnosi na drame Miroslava Krleže, Marijana Matkovića, Ranka Marinkovića i dr.

Ali, veze hrvatskog i srpskog teatra, dakako, nisu se manifestovale samo na relaciji Zagreb — Beograd i obratno. Te veze nisu se ograničavale ni unutar trougla Novi Sad — Zagreb — Beograd. Ispoljavale su se one mnogo šire, posebno kada je reč o mnogobrojnim putujućim

trupama, srpskim i hrvatskim, koje su delovale i na dalmatinskom području, izvodeći dela srpskih i hrvatskih pisaca. Na žalost, danas je veoma teško utvrditi gde su sve i kada putujuće družine gostovale. Ipak, moguće je, makar i delimično, utvrditi okvirni repertoar tih družina. Na osnovu dosadašnjih istraživanja vidno je prisustvo mnogih dela hrvatskih pisaca na repertoarima srpskih putujućih pozorišta, i obratno, priličan je udeo dela srpskih dramatičara na repertoarima hrvatskih družina. No, sve to tek treba da bude istraženo i dokumentovano. Valja i to reći, do dokumentacije o delatnosti putujućih pozorišnih trupa znatno teže se dolazi, a često je i nema, budući da je uništena ukoliko je u većoj meri uopšte i postojala!

Naravno, nepostojanje dokumentacije, škrtost novinskih izvještaja i oglasa ne mogu nas nagnati da odustanemo od proučavanja delatnosti putujućih pozorišnih družina. Ta delatnost integralno pripada pozorišnoj istoriji, zajedno sa delatnošću institucionalizovanih pozorišnih kuća. Kada se i ona ima u vidu, onda je slika međusobnih veza srpskog i hrvatskog teatra i drame i te kako obimna. Može se zapravo govoriti o intenzivnim vezama, koje su ostavili trajne tragove ne samo u teatarskoj i književnoj istoriji nego i znatno šire: imale su te veze u prošlosti i velike društvene odjeke. Nema sumnje da su razvoju tako intenzivne saradnje u prošlosti doprinosili sami umetnici-glumci ponajviše. Njihovi nastupi na našim scenama predstavljali su, a i danas predstavljaju sjajne primere i ubedljivu potvrdu one Divinjoove maksime, prema kojoj je umetnost glume najbolji način provere čoveka — čovekom. Tu proveru obavljali su naši stari umetnici na sjajan način u plemenitom međusobnom takmičenju.